

*Vaidutis Laurėnas**
Klaipėdos universitetas

Lietuvos aukštojo mokslo reforma ir nacionalinio saugumo aktualijos

Straipsnyje akcentuojama, kad aukštasis mokslas¹ tampa nacionalinio saugumo veiksmu sukurdamas sąlygas visuomenės ir valstybės plėtrai; labiausiai išplėtojusios aukštąjį mokslą šalys klesti ir yra saugios. Atskirai pabrėžiamas vidurinėsios klasės – svarbiausio nacionalinio saugumo agento – ryšys su aukštuoju mokslu ir pastarojo viešosios gėrybės statusas. Pagrindinė problema yra tai, kad būtent aukštojo mokslo plėtojimo disproporcijos lemia didėjančią atotrūkį tarp išsivysčiusių ir besivystančių šalių. Atsilikimas yra nacionalinio saugumo praradimo faktas. Kritiškai vertinama nuosekliai neparengta aukštojo mokslo reforma, kuri iš projektuotos strateginio proveržio priemonės tapo išsikapanojimo procesu. Tokios situacijos priežastys susijusios ne tik su nedidelės ir nestiprios valstybės nacionalinių interesų neapibrėžtumo aplinkoje besiformuojančia europine mokslo ir studijų erdve, taip pat globalizacijos sukeliama netikrumu, bet ir su atitinkamų kompetencijų stoka, ekspertų nuomonės ignoravimu, taip pat trumpalaikiais partiniais interesais. Apibendrinant teigiama, kad priešaringi ir neadekvatūs nacionalinio saugumo reikmėms politiniai sprendimai mokslo ir studijų srityje ne tik yra žalingi pačiam aukštajam mokslui, bet ir tampa visuomenės bei valstybės atsilikimo ir nesaugumo priežastimi. Kaip alternatyva radikalioms ir todėl nerezultatyvioms reformoms siūloma nuoseklių laipsniškų reformų strategija.

Įvadas: problema

Nacionaliniam saugumui užtikrinti reikia žinių, galios ir išminties kombinacijos, kuri negalima be aukštojo mokslo indėlio. Nuo 20 a. vidurio stebima didėjančios nacionalinio saugumo priklausomybės nuo mokslinių tyrimų, aukštųjų technologijų ir universitetinių studijų tendencija. Tuo nesunku įsitikinti tik fragmentiškai peržvelgus nacionalinio saugumo struktūrą: vidinis saugumas – ekonominė gerovė, sveikatingumas, socialinis ir politinis stabilumas; išorinis saugumas – karinis, geopolitinis, ekologinis, ekonominis, informacinis. Jeigu nacionalinį saugumą kvalifikuosime dinamikos terminais, tada jo sampratą papildysime visuomenės ir valstybės plėtros sąvokomis. O sugrįžę prie aukštojo mokslo svarbos nacionaliniam saugumui klausimo pastebėsime,

* Prof. dr. Vaidutis Laurėnas – Klaipėdos universiteto studijų prorektorius ir Politologijos katedros profesorius. Adresas korespondencijai: Kretingos g. 51–55, 92294 Klaipėda, tel. (8 46) 398920, el. paštas: vaidutis.laurenas@ku.lt

¹ Aukštasis mokslas čia suprantamas kaip moksliniai tyrimai ir universitetinės studijos jų vienvėje. Pateikiama analizė remiasi būtent mokslinių tyrimų ir studijų vienvėės prieiga. Mokslas yra universitetinių studijų pamatas, o studijos yra mokslo socialinės-ekonominės sklaidos, taip pat ir jo paties reprodukcijos procesas, sykiu mokslas ir studijos yra ne tik kvalifikuotos darbo jėgos, bet ir visuomenės socialinės struktūros kintamasis dydis.

kad labiausiai išsivysčiusios ir saugios yra šalys, išplėtojusios aukštąjį mokslą, šalys, kur aukštasis mokslas yra viešoji gėrybė. Kad aukštasis mokslas iš tikrųjų yra viešoji gėrybė, byloja gausi, sudaranti maždaug du trečdalius visuomenės narių, vidurinioji klasė. Vidurinėsios klasės atstovai pasižymi gebėjimu gyventi iš savo darbo rezultatų; iš savo darbo gyvena profesionalai, o profesionalais moderniose visuomenėse tampa asmenys, įgiję aukštąjį išsilavinimą. Vidurinioji klasė labiausiai suinterasuota aukštojo mokslo prieinamumu. Vidurinioji klasė yra aukštojo mokslo kaip viešosios gėrybės indikatorius.

Pagrindinė problema yra tai, kad būtent aukštojo mokslo plėtojimo stygius lemia didėjančią atotrūkį tarp išsivysčiusių ir besivystančių valstybių. Atsiliekanti šalis pamažu praranda ir nacionalinį saugumą. Aukštos plėtotės valstybės yra sukūrę produktyvią sistemą „mokslas – aukštosios technologijos – kvalifikuoti žmonių išteklių – naujas produktas – gerovė ir saugumas“. Ši grandinė padaro jos dalyves – visuomenes ir valstybes – konkurencingais civilizacijos agentais ne tik ekonominės ir karinės galios, bet ir socialinio kapitalo prasme. Aukštasis mokslas pasiekė tą trajektoriją, kurioje kuriamos ne tik naujos žinių sistemos, bet ir konstruojama nauja visuomenės ekonominė ir socialinė struktūra. Žinioms tapus pagrindiniu gamybos veiksmu, keičiasi ne tik darbo pobūdis, bet ir žmonių gyvenimo būdas. Taigi, aukštasis mokslas nėra tik kognityvinė konstrukcija, aukštasis mokslas – socialinė, ekonominė ir saugumo kategorija.

Lietuvos nacionalinis saugumas – tai nedidelės ir nestiprios² valstybės saugumas. Visuomenėje daug nepasitenkinimo ir nepasitikėjimo, stokojama ne tik ekonominio, bet ir socialinio kapitalo. Nacionalinio saugumo požiūriu stokojame vidurinėsios klasės, kurios charakteristikos neatsiejamos nuo aukštojo mokslo suteikiamų kompetencijų, profesionalizacijos. Išoriniai iššūkiai saugumui nemažėja, priešingai – tampa sudėtingesni. Ekologiniai pavojai, ekonominės krizės, geopolitinis spaudimas, įvairios reakcijos į kariaujančią šalį – toli gražu ne pilnas išorinių iššūkių sąrašas. Tenka aktualizuoti tiek vidinio ir išorinio saugumo, tiek tapatybės ir galios santykio klausimą.

Lietuvoje vyksta užsitęsusi ir nerezultatyvi diskusija: vieni teigia, kad aukštojo mokslo sistema pati save išaikvojo ir nepajėgi atlikti savo misijos; antrieji pripažįsta aukštojo mokslo sistemos ribas, tačiau jas sieja su valstybinės aukštojo mokslo politikos nevientisumu ir nenuoseklumu. Beje, visi sutaria, kad aukštajam mokslui reikia reformų. Bet tik toks diskusijos rezultatas nepakankamas. Reikalingas dar vienas dalykas – sutarti dėl tokio aukštojo mokslo reformavimo būdo ir priemonių, kad naujas žinojimas būtų pritaikomas.

Nors Lietuvos mokslas ir studijos dabar apibūdinamos reformavimo kategorijomis, tačiau negalėtume pasakyti, kad aukštasis mokslas jau galėtų

² Valstybės stiprumą apibūdina: 1) valstybės institutų administracinis gebėjimas įgyvendinti (ne tik priimti) sprendimus, atsižvelgiant ir į neigiamus konsultacijų su piliečiais rezultatus; 2) ekonominis ir karinis potencialas. Pirmasis dėmuo reikalingas papildomo paaiškinimo: net labai silpna valstybė gali pasiskelbti ginanti žmogaus teises, bet negali nieko padaryti, kai žmogaus teisės pažeidžiamos; politinės teisės ir pilietinės laisvės nieko nereiškia be reikšmingo valstybės palaikymo (Ch. Tilly. *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 15–16).

būti apibūdinamas sėkmės kategorijomis, ypač tokiomis, kurios nurodytų toki žinių srautą, kuris jau tampa nacionalinės tapatybės ir galios pagrindu. Aukštojo mokslo situaciją Lietuvoje galima apibūdinti kaip prieštarinę: deklaruojamas mokslo ir studijų prioritetas neįgyvendinamas, o atskiri pokyčiai aukštajame moksle jau vadinami jo plėtra. Jeigu aukštasis mokslas Lietuvoje nebuvo pradėtas reformuoti iki 2008 m. dėl vieno politinių jėgų valios stokos, tai dar nereiškia, kad vėliau jis gali būti reformuojamas bet kaip kitų politinių jėgų valios pastangomis.

Taigi, kaip maža ir nestipri valstybė gali sukurti didesnę aukštojo mokslo komponentą, būtiną didesniai nacionaliniam saugumui užtikrinti?

1. Trys faktų sekos

1.1. Nedidelės ir nestiprios valstybės galimybės plėtoti aukštąjį mokslą

Trivialiai skamba teiginys, kad moderniose visuomenėse, žinių ekonomikose svarbiausiu vidinės politikos klausimu tapo paskirstymas ir perskirstymas ne turto, bet žinių. Tačiau visiškai netrivialiai skamba klausimas, kaip sukurti tokius žinių srautus, kad būtų ką skirstyti ir perskirstyti? Mokslas, ypač fundamentinis, negalimas tik dėl kognityvinio polėkio, reikalingos didelės ir ilgalaikės investicijos. Lietuvos valstybė moksliniams tyrimams ir studijoms skiria mažai lėšų. Dar mažiau tokių lėšų skiria privatus sektorius. Lietuvą galima priskirti mokslinius tyrimus ribotai plėtojančių šalių gretai. Rodikliai – ar tai būtų mokslinės publikacijos, ar patentai, ar, pagaliau, BVP dalis, skiriama mokslui – netenkina pirmaujančių moksle valstybių kriterijų. Tyrimams skiriama 0,6–0,8 proc. BVP. Airija tyrimams finansuoti skiria – 1,83 proc., Čekija – 1,32 proc., Suomija – 3,52 proc., o ES vidurkis – 1,94 proc. BVP.³ Europoje esame greitoje su kaimynėmis Lenkija ir Latvija, taip pat Graikija, Portugalija, Slovakija, Rumunija ir Bulgarija. Lietuvoje suvokiamos mokslo plėtojimo ekonominės galimybės.⁴ Tačiau ir nedidelių lėšų nerezultatyvus panaudojimas yra nepateisinamas. Studijos, nesant išplėtotų mokslinių tyrimų, taip pat kokybiškai neatlieka savo funkcijos.

Lietuvoje mokslo ir veiklos pasaulio ryšis yra silpnas, kadangi pramonė išlieka daugiausia žemųjų ir vidutinių technologijų lygio ir neturi mokslinių tyrimų taikymo poreikio, nekuriama korporaciniai mokslinių tyrimų centrai. Situaciją iš dalies paaiškina Lietuvos BPV struktūra, pvz., 2009 m.: viešasis valdymas ir socialinės paslaugos – 21,2 proc., pramonė – 20 proc., prekyba – 16 proc., nekilnojamasis turtas – 15,7 proc., transportas ir ryšiai – 15 proc., statyba – 6,3 proc., žemės ūkis – 2 proc., finansinis tarpininkavimas – 1,8 proc., viešbu-

³ Bakanauskas A., Kvedaravičius J., Lydeka Z., Pačėsa N., Zakarevičius P., *Žinių visuomenės formavimas: patirtis, problemos, perspektyvos*, Kaunas, Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008, p. 13.

⁴ Žr. pvz.: Norkus Z., *Apie mokslo pažangos ekonomines ir etines kliūtis ir ribas*, *Athena*, 2006, Nr. 1, p. 50–69.

čiai ir restoranai – 1,3 proc.⁵ Lyg ir nėra reikalo reikšti pretenzijas universitetams dėl to, kad ekonomikai reikia daugiau vairuotojų nei IT specialistų. Aukštosiomis technologijomis Lietuvoje sukuriama 4–6 proc. BVP. Situaciją visiškai paaiškina tai, kad finansuojant tyrimus Lietuvoje verslo dalis tesudaro 13 proc., arba 3–5 kartus mažiau nei šioje srityje pirmaujančiose šalyse.⁶ Rimtas mokslo taikymo stabdys yra faktiškas tyrėjų instituto nebuvimas Lietuvos pramonėje. Tokioje situacijoje mokslo ir studijų institucijos negali rasti bendros kalbos su veiklos pasauliu.

Jeigu mokslas yra priemonė spręsti problemoms, kurių negalima įveikti turimu patyrimu, vadinasi, mokslinių tyrimų stoka reiškia jeigu ne civilizacinį atsilikimą, tai bent refleksyvumo stoką. Kartu tai reiškia, kad Lietuvoje nesprenžiamos, o ilgai gali būti net neformuluojamos civilizacinės problemos. Jau yra argumentuotai teigiančių, kad Lietuvos mokslo politika nereflektuoja globalių iššūkių.⁷

1.2. Aukštojo mokslo politika be vieningų prioritetų

Aukštojo mokslo prioritetiškumo deklaravimas tapo saviapgaulės fenomenu ir slepia nuo atidesnės analizės negrįžtamus Lietuvos aukštojo mokslo atsilikimo procesus. Apstu argumentų teiginiui, kad Lietuva neturi vientisos valstybinės mokslo ir studijų politikos: yra tik parengiamieji samprotavimai, ES prioritetų kopijavimas, nesaistant jų su mokslininkų ir lėšų ištekliais, ir vienas su kitu nesuderintų dokumentų, kuriuose pateikiami netapatūs prioritetų sąrašai, rinkinys. Situacija – „standartinė“, Lietuvoje stokojame strateginės vadybos.⁸ Visa tai išsamiai ištirta grupės VDU mokslininkų.⁹ Prioritetų neaiškumas – tai dialogo tarp aukštojo mokslo ir valstybės institucijų nebuvimo ir bandymų vienu ar kitu periodu politiškai kontroliuoti mokslą padarinys. Aukštojo mokslo organizacinė struktūra Lietuvoje taip pat neaiški. Švietimo ir mokslo ministerijos, Lietuvos mokslo tarybos, Lietuvos mokslų akademijos kompetencijų pasiskirstymas sprendžiant nacionalinius aukštojo mokslo valdymo klausimus nėra akivaizdus (pvz., Lietuvos mokslo taryba rengia magistrantūros studijų vietų paskirstymo universitetams pagal studijų sritis dokumentą, o Aukštojo mokslo taryba tapo universitetų tarybų formavimo „personalo skyriumi“).

Aukštojo mokslo reformavimo įkarštyje ES struktūrinė parama paskirstyta neatsižvelgiant į mokslo ir studijų plėtros reikmes. Lietuva mokslui ir studijoms skiria iš ES struktūrinių fondų mažesnę santykinę lėšų dalį nei Estija, Slovėnija ar Latvija. Lietuva eina niekur neatvedusiu Portugalijos ir Graikijos, taip pat skyrusių pagrindines struktūrinių fondų lėšas ne žmonių išteklių, bet infrastruktūros plėtrai, keliu. Tiesą sakant, minimi skaičiai ir plėtros(?) keliai

⁵ Statistikos departamentas, Vilnius, 2009.

⁶ Bakanauskas A., Kvedaravičius J. ir kt., 2008, p. 13.

⁷ Augustinaitis A., Mokslo valdymas globalizacijos sąlygomis: prioritetų koordinavimo ir administravimo priemonės. Baigiamoji projekto ataskaita, Vilnius, 2008, p. 20. Prieiga: http://www.smm.lt/smt/docs/eksp_stud/Galutine%20MRU%20ataskaita%20MSF.pdf

⁸ Laurėnas V., Smilga E., Strateginio efekto problemos Lietuvoje, *Tiltai*, 2005, 4: 1–9.

⁹ Bakanauskas A., Kvedaravičius J. ir kt., 2008.

Lietuvos kuo nors labiau neišskiria iš didžiosios pasaulio šalių dalies; pradedant pasaulio valstybių ketvirtuoju dešimtuku taip elgiasi visos valstybės.

1.3. Nacionalinis saugumas be vidinių išteklių plėtros

Susitelkimas į ES ir NATO vaidmenį Lietuvos išoriniam saugumui nėra pakankamas argumentas mažiau rūpintis vidiniais nacionalinio saugumo ištekliais. Pastebėtina, kad 1.1 poskyryje pateikti duomenys byloja tai, jog, negalėdami Lietuvos apibūdinti kaip sparčios plėtotės šalies, neturime jokių argumentų ją apibūdinti atsilikimo kategorijomis. Lietuva yra besivejanti valstybė, t. y. tokia, kuri turi vidinių plėtotės išteklių, bet jiems suaktyvinti reikalinga pagalba iš išorės. Taigi pabrėžiame, kad Lietuvos saugumo garantai nėra tik išorėje; turime vidinių saugumo išteklių, kuriuos privalu suaktyvinti ir gausinti.

Deja, situacija grėsmingai panėšėja į esančią „trečiojo pasaulio“ šalyse. Didėja ne tik ekonominė, bet ir akademinė emigracija. Nors Lietuvą paliekančių akademinės bendruomenės narių skaičius yra santykinai nedidelis (3–4 proc.), tačiau neturime argumentų teiginiui, dėl ko ji neturėtų didėti artimiausioje ateityje. Aukštojo mokslo politikos formuotojai, radikalios mokslo ir studijų reformos šalininkai įtikino visuomenę, jog mokslas ir studijos Lietuvoje yra neva labai atsilikę. Tačiau patys jie nesugebėjo pasiūlyti tinkamo reformos scenarijaus, nesurado tam reikalingų žmonių ir lėšų išteklių. Visuomenė reagavo nedelsdama, rezultatas – akademinė emigracija. Susiliejami į vieną srautą su ekonomine, akademinė emigracija Lietuvos visuomenei ir valstybei graso didėjančiu atsilikimu, kurio mastas ilgainiui gali prilygti „trečiojo pasaulio“ šalių atsilikimui. Lietuva dar neturi vidurinėsios klasės arba „socialinių giminaičių“ klasės, kuri tik tada tampa daugybės dalykų (stabilumo, pilietinės visuomenės, demokratijos, saugumo) garantu, kai sudaro 60–70 proc. visuomenės narių: dviguba emigracija dar labiau trikdo šios klasės institucionalizaciją. Lietuvoje vidurinėsios klasės atstovais tėra 19–22 proc. asmenų.¹⁰ Problematiškiausia yra tai, kad emigruoja potencialūs vidurinėsios klasės atstovai. Viltis, kad emigrantai patys sugrįš, protų susigrąžinimas per tarptautinius mokslo ir studijų tinklus tėra maža paguoda – tokia akademinė bendruomenė netampa sisteminiu Lietuvos visuomenės ir valstybės komponentu.

Mokslo ir studijų skatinimas tik rinkos priemonėmis greičiau tėra privačių interesų tenkinimas, mažai bendro turintis su Lietuvos nacionaliniais interesais, valstybė ir visuomenė gali likti be atskirų kryptų profesionalų. Be nacionalinių energetikos, atskirų šalių ir kultūrų žinovų jau yra priimti abejotini nacionalinio saugumo požiūriu politiniai sprendimai energetikos ir gynybos srityse.

¹⁰ Pajuodienė G. M., Šileika A., Lietuvos gyventojų socialiniai sluoksniai (vidurinėsios klasės beišeikant), *Pinigų studijos*, 2001, Nr. 3, p. 59–81; Gečienė I., Discourse on the Middle Class in Post-Communist Context, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2005, Nr. 2, p. 75–85.

2. Analizė ir diskusija

Kad mokslas ir universitetinės studijos Lietuvoje reformuotinos, diskutuoti nėra reikalo. Diskutuoti reikia dėl to, kodėl nacionalinių prioritetų sąrašė esantys mokslas ir studijos trypčioja vietoje: ar todėl, kad savo raidoje pasiekė natūralias vidines ribas, ar todėl, kad tų ribų prieita dėl mokslo ir studijų vaidmens socialinei ir ekonominei raidai bei nacionaliniam saugumui neįvertinimo? Diskutuoti reikia ir dėl to, ar pasirinktos reformavimo priemonės yra adekvačios sprendžiamoms problemoms, ar pasirinktų priemonių veiksmingumo stokos nelėmė klaidingai įvertinta reformuotino aukštojo mokslo situacija Lietuvoje ir pasaulyje? Nuo atsakymų į šiuos klausimus priklausys tikslesnis atsakymas į kitą klausimą – kaip, koku būdu mokslas ir studijos Lietuvoje galėtų būti iš tikrųjų pakylėti į aukštesnę plėtros pakopą? Taip pat nedera vengti klausimo, ar mokslo ir studijų raida neperžengė kritinės ribos, už kurios jau nėra galimybių aukštąjį mokslą Lietuvoje produktyviai reformuoti?

Pastaruoju metu intensyvėja Lietuvos aukštojo mokslo tyrimai įvairiuose, taip pat ir nacionalinio saugumo kontekstuose.¹¹

2.1. Aukštasis mokslas Lietuvoje – tarp valstybinės politikos ir politinės kontrolės

2.1.1. Valstybinės aukštojo mokslo politikos ir politinės kontrolės apibrėžtys

Netrūksta manančių, kad mokslas plėtojasi vedamas tik savo vidinės logikos ir tik pagal jam būdingus dėsningumus. Taip teigiamas mokslo savarankiškumas, nepriklausomybė nuo supančio pasaulio. Sykiu negalima nepastebėti, kad dauguma mokslinių hipotezių, teorijų ir modelių atsiranda veikiant ekonominiams, socialiniams, politiniams ir saugumo veiksniams. Šia prasme mokslas nėra nepriklausomas dydis. Mokslas yra sistema, kuri viena ar kita forma integruota į visuomenę, yra jos institutas, susijęs su ja grįžtamaisiais ryšiais. Galima teigti, kad mokslo plėtra priklauso nuo to, kiek konkrečios visuomenės kultūra yra atvira mokslinėms idėjoms.

Aukštasis mokslas kontroliuojamas siekiant tam tikrų politinių tikslų. Politinis įsikišimas galimas visais atvejais, kai iškyla visuomenės, jos atskirų

¹¹ Augustinaitis A., 2008; Bakanauskas A., Kvedaravičius J. ir kt., 2008; Edler J. Atviro koordinavimo metodo mišriosios politikos ekspertų grupės įvertinimo ataskaita. Šalies ataskaita: Lietuva, Vilnius, 2007, http://www.smm.lt/smt/docs/eksp_stud/CREST%20ekspertu%20ataskaita%20lietuviskai%202007%2007%2011.pdf;

Leonavičius V., Dėl aukštojo mokslo sociologijos objekto, *Andragogika*, 2011, Nr. 1, p. 105–118; Lietuvių tauta: būklė ir raidos perspektyvos / Strateginių studijų centras ir Pilietinės visuomenės institutas, Vilnius: Versus aureus, 2007; Lietuvos mokslo politika Europos kontekste. V. Daujotis ir kt., Vilnius: Justitia, 2002; Samalavičius A., Universiteto idėja ir akademinė industrija, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010; Viliūnas G., Naujoji žinių paradigma ir mokslo valdymo sistemos pokyčiai, *Informacijos mokslai*, 2006, Nr. 37, p. 9–21.

posistemų funkcionavimo problemos, kurių sprendimas reikalingas mokslinės analizės. Bet toks politikos įsikišimas į mokslą, taip pat ir studijas, gali būti dvejojo pobūdžio.

Viena vertus, tai – valstybinė politika,¹² arba ilgalaikis ir nuoseklus dėmesys specifiniams mokslo ir studijų produktams, kuriais naudojantis sprendžiamos konkrečios aplinkos apsaugos, energetikos, sveikatos, švietimo, transporto ir kt. problemos. Valstybinė mokslo politika reiškia įsikišimą net į vidinius mokslo procesus, manant, kad tokiu būdu mokslinių tyrimų problematikos pasirinkimas ir naujų mokslo sričių formavimasis gali būti paspartintas. Sykiu tai nereiškia kognityvinių mokslo procesų reguliavimo ir kontrolės ar akademinės savivaldos ribojimo. Bet tai gali reikšti mokslo organizacinės struktūros pertvarkymus. Tokia įtaka mokslui yra priimtina, ypač tada, kai mokslo reguliavimo ir kontrolės tikslas yra ryšio tarp vidinio mokslo produkto – naujų žinių – ir jų taikymo nustatymas. Toks politinis įsikišimas yra greičiau „genetinio“ ryšio tarp politinės dienotvarkės formavimo ir reikalų akademiniam pasaulyje patvirtinimas.

Valstybinė mokslo ir studijų politika aprėpia:

- politinį dialogą su mokslo ir studijų institucijomis;
- valstybės mokslo ir studijų prioritetų nustatymą;
- mokslo ir studijų finansavimo užtikrinimą;
- valstybinį specialistų ir technologijų užsakymą;
- valstybinių mokslo ir studijų institucijų organizacinės struktūros optimizaciją;
- mokslininkų rengimą;
- mokslo ir studijų institucijų atskaitomybę;
- mokslininkų socialines garantijas.

Antra vertus, akademinio pasaulio reguliavimas ir kontroliavimas gali nesiderinti su mokslo ir studijų raidos imanentiniais principais, juos pažeisti ir tokiu būdu trikdyti šios svarbios visuomenės ir valstybės sferos funkcionavimą. Tokia situacija paprastai susiklosto dviem atvejais. Pirmiausia todėl, kad pats valstybinės aukštojo mokslo politikos parengimas reikalauja tam tikro mokslinio potencialo. Valstybės institucijos, atskiri politikai ir valdininkai neretai susiduria su žinių stoka reikalingiems sprendimams priimti ir bando tai kompensuoti „politine valia“, „administraciniais ištekliais“ ar „laisvu rinkos jėgų žaismu“. Tokiu atveju dažniausiai bandoma paneigti, kad mokslas pats formuoja politiką ir visuomenės požiūrį į problemas, kurias spręsti reikia moksliniais metodais. Kitu atveju, tai – konkretaus politinio režimo pastangos specifinius mokslo ir studijų produktus taikyti visuomenės ir valstybės gyvenime įgyvendinant vyraujančius interesus ir ignoruojant viešuosius interesus. Kadangi politiniai režimai keičiasi santykinai dažnai, politinė mokslo ir studijų kontrolė yra ir trumpalaikė, ir nenuosekli pastangos.

¹² Politikai čia suteikiama galimybių ir veiklos laukų išplėtimo prasmė.

Apie mokslo ir studijų politinę kontrolę, kuriai akademinis pasaulis priešinasi, byloja:

- mokslo ir studijų institucijų autonomijos ribojimas;
- mokslo ir studijų finansavimo neskaidrumas;
- šališkų duomenų apie mokslo ir studijų būklę skelbimas;
- studijų turinio ir tvarkos reglamentavimas;
- politinių jėgų atstovavimas mokslo ir studijų institucijų valdyme.

Valstybinės aukštojo mokslo politikos sėkmės ir politinės kontrolės eliminavimo sąlyga yra pastovus politinis dialogas tarp universitetų, kitų mokslo ir studijų centrų ir valstybės institucijų, taip pat pastarųjų gebėjimas suprasti ir įvertinti akademiųjų organizacijų ypatumus.

2.1.2. Mokslo ir studijų reformos vertinimas

Vertinant mokslo ir studijų reformavimą būtina išskirti jo priežasčių, pasirengimo vykdyti ir pirmųjų rezultatų apibūdinimo lygius. Savotišku šių trijų lygių analizės „vardikliu“ pasirenkame Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymą.

Mokslo ir studijų įstatymas (toliau – MSI) tapo opiausia Lietuvos mokslo ir studijų plėtotės realija. Apie tai, kad aukštojo mokslo reformavimas Lietuvoje prasidėjo problemiška, byloja du per pusmetį nuo MSI priėmimo įvykę jo svarstymai Konstituciniame Teisme. Aiškėja, kad šis įstatymas prieštarauja Konstitucijai. Konstitucinis Teismas 2009 m. spalio 28 d. pateikė argumentų teigimui, kad MSI yra daugiau mokslo ir studijų politinės kontrolės priemonė. Universitetų tarybų funkcijos kvalifikuotos kaip nesuderinamos su universitetų autonomijos principu ir šia prasme prieštarauja Konstitucijai. Konstitucinis Teismas 2009 m. gruodžio 12 d. pateikė argumentų teigimui, kad MSI gali riboti gerai besimokančių studentų konstitucinę teisę į nemokamą mokslą. Tačiau libertaristinių pažiūrų intelektualai ignoravo Konstitucinio Teismo nutarimus.¹³

Teiginiui, kad MSI parengtas aukštojo mokslo politinei kontrolei sustiprinti, yra alternatyvų. Pirmoji alternatyva – įstatymo rengėjai ir leidėjai tiesiog stokojo kompetentingumo aukštojo mokslo srityje. Įstatymas atskirais atvejais ignoruoja eksperimentinio mokslo ir mokslininkų rengimo objektyvias sąlygas, studijų procesų periodiškumą, reformos iniciatoriai pademonstravo nepakankamą orientavimąsi mokslo ir studijų kognityvinių, demografinių ir kitų vidinių procesų vyksmo erdvėje ir laike. Antroji alternatyva – reformos iniciatoriai aukštojo mokslo refleksyvią rekonstrukciją tiesiog sutapatino su jo reformavimu. Paprastai tikrovės rekonstrukcija yra jaunesniųjų kartų privilegija. Dabartinės kartos lyderiai, atrodo, mokslą ir studijas „ardo“ į atskiras

¹³ Švietimo ir mokslo ministerijos pozicija dėl Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242) konstitucingumo. 2010-01-13, Nr. SR-07-03-01.

dalis (nes tik taip gali pažinti visumą) ir vėl „dėlioja“ visumą, bet, kaip tokiais atvejais dažniausiai būna, jiems lieka „nereikalingų detalių“ ir niekas dėl to nepagerėja.

Dar neprasidėjus reformai buvo galima išvelgti kelis jos prieštaravimus arba nesubalansuotas reformos priežasčių – tikslų – priemonių – terminų situacijas.

Reformuoti aukštąjį mokslą Lietuvoje buvo delsiama, nors diskusijos vyko jau dešimtmetį. Pasirengimas reformai vyko ilgai, bet ji prasidėjo pasakubomis, nesuformavus nuoseklios valstybinės aukštojo mokslo politikos. Reformos prielaidos nebuvo tiksliai apibrėžtos: neva mokslo ir studijų sistemos degradavusios; investicijos į mokslą ir studijas nerezultatyvios; nepagrįstai didelis studentų skaičius; mokslininko profesija geriausiems nepatraukli; nėra paskatų studijų ir mokslo kokybei.¹⁴ Galutinis radikalių reformatorių savęs įtikinimas pradėti reformą 2009 m. buvo teiginys, kad jei aukštojo mokslo reforma artimiausiu laiku neprasidėtų, Lietuvai grėstų intelektualinis bankrotas.¹⁵

Pastebintys, kad Lietuvos mokslo rodikliai tapo artimi atskirų „trečiojo pasaulio“ šalių rodikliams, nemato, kad Lietuva ir pagal kitus rodiklius per pastaruosius metus tapo artimesnė „trečiajam pasauliui“.¹⁶ Atsiliekame ne tik patentų, mokslinių straipsnių, bet ir tiesioginių užsienio investicijų, gamybos prekių, ypač sukurtų aukštosiomis technologijomis, eksporto srityse.

Politinėmis priemonėmis siekta įrodyti labai žemą studijų kokybę, sukurstyti visuomenės nepasitenkinimą. Pastarojo sulaukti nepavyko: visos suinteresuotos pusės – studentai, tėvai ir darbdaviai – studijų kokybę Lietuvoje įvertino kaip vidutinišką. Vadinasi, atitinkančią visuomenės socialinės-ekonominės plėtotės lygį. 2007 m. paskelbtame tarptautinių ekspertų pranešime Lietuvos mokslo ir studijų būklė apibūdinama kaip vidutiniška.¹⁷ Atsižvelgiant į Lietuvos ekonominės plėtotės rodiklius, tai – visiškai suprantama situacija. Bet svarbiausia yra tai, kad iš tikrųjų reikalingos kitos nei katastrofinėi situacijai taikomos priemonės ir terminai. Tačiau neadekvačiai – tik neigiamai – įvertinus Lietuvos aukštojo mokslo būklę, sekė neadekvati reformos vizija.

Nerealistiškas mokslo ir studijų būklės Lietuvoje įvertinimas nėra laiko stygiaus padarinys. Radikalių vertintojų metodologija persunkta rinkos fundamentalizmo principų. Tik Laisvosios rinkos instituto pragmatikams ir žemųjų technologijų verslui gali pasirodyti, kad Lietuvoje per daug studentų, vadinasi, žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą. Aukštąjį išsimokslinimą (ISCED 5-6)

¹⁴ Delsti pražūtinga: Lietuvos mokslo ir studijų būklė. 2009 m. kovo mėn. Švietimo ir mokslo ministerija. Prieiga: http://www.mokslas.lt/files/uploaded/nepatenkinama_mokslo_ir_studiju_bukle.pdf (2009 06 30).

¹⁵ Mokslo ir studijų reforma. Pristatymas. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2009.

Prieiga: http://www.mokslas.lt/files/uploaded/mokslo_ir_studiju_reforma.pdf. (2009 06 30)

¹⁶ Pagal BVP dalį, tenkančią vienam gyventojui, 2008 m. Lietuvos – 50 vieta pasaulyje (TVF duomenys) – artimiausi kaimynai buvo: Vengrija (18 500 USD), Antigva ir Barbuda), Estija, Lenkija, Kroatija, Pusiaujo Gvinėja (16 850 USD), Lietuva (15800 USD), Rusija (15050 USD), Gabonas, Libija, Latvija, Čilė, Argentina, Libanas, Malaizija, Meksika, Botsvana (13400 USD). 2009 m. pagal GNI Lietuva (11870 USD) buvo 68 vietoje (PB duomenys) ir dar nepriskiriama 66 –ioms aukštų pajamų valstybėms ir teritorijoms (daugiau kaip 11 905 USD vienam gyventojui).

¹⁷ Edler J., 2007.

25–34 m. amžiaus grupėje yra įgiję 38,9 proc. Lietuvos gyventojų (8-9 vieta ES), 35–44 m. amžiaus grupėje – 28,1 proc. (12 vieta ES), 45–64 m. amžiaus grupėje – 23,9 proc. (9 vieta ES).¹⁸ Šie skaičiai teikia optimizmo tik iš pirmo žvilgsnio. Jeigu iš šių skaičių išbrauktume asmenis, kurie yra baigę kolegijas (anksčiau – aukštesniausias mokyklas), didžioji dalis kurių studijų turinio prasme nieko bendra su aukštuoju mokslu neturi, aptiktume problemišką situaciją – tik apie 18 proc. gyventojų baigę aukštąjį universitetinį mokslą. Šis skaičius artimas vidurinėsios klasės atstovų skaičiui Lietuvoje. Kitas reikalas, kad darbo vietų struktūra Lietuvoje yra atvirkščiai proporcinga gyventojų išsimokslinimo tendencijai, žinių visuomenės darbo pobūdį atitinkančios darbo vietos sudaro mažumą.

Net ne pastarieji skaičiai byloja, kad teiginys apie baigusius aukštąjį mokslą žmonių perteklių Lietuvoje yra absurdiškas; jis absurdiškas pagal apibrėžimą, nes reiškia, jog Lietuvoje gali būti per daug inovacijų, plėtros ir saugumo. Į universitetų ir kolegijų absolventus reikia žvelgti ne tik darbo rinkos, bet ir socialinės sanglaudos žvilgsniu; būtent jie yra Lietuvos vidurinėsios klasės – šio visuomenės ir valstybės stabilumo garanto – pagrindinis išteklius.

Galima atskirai pastebėti, kad Japonijos dorėjimosi su ekologine katastrofa eiga apibūdintina ne tik tradicine šios šalies kultūra, bet ir šios šalies gyventojų aukštojo išsilavinimo lygiu.¹⁹

Universitetų valdymo reformavimo srityje neįvertinta tai, kad Vakarų universitetai reformuojasi, negalėdami naujų veiklos rezultatyvumo iššūkių aplinkoje adaptuoti 1968 metų įvykių sukurtos populistinės akademinės demokratijos. Populistinė akademinė demokratija čia vadintinos situacijos, kai studentai gauna teisę nurodyti profesoriams ką ir kada dėstyti, kam vadovauti akademiniam padaliniam, laisvai pasirinkti studijų dalykus ir patiems spręsti, kokią kvalifikacinį laipsnį atitinka jų studijų planas. „Visų grupių universitetai“ 20 a. pab. pradėti pertvarkyti į profesionalų valdomus „akademinis universitetai“. Lietuvos universitetų savivalda nebuvo peržengusi šios akademinė organizacijų (ne)valdomumo ribos. Sykiu akademinė organizacijų valdymas tampa sudėtingesnis ir reikalaujantis daugiau vadybinių kompetencijų. Dėl šios priežasties mokslininkai ir dėstytojai dažnai konfliktuoja su savo organizacijų administracijomis. MSI situacijos nepagerino, priešingai, numatydamas daugiau galių administracijai ir siūlydamas daugiau laisvių akademinėi bendruomenei, sukūrė itin sprogų mišinį.

Lietuvos aukštojo mokslo reformavimo radikaloje vizijoje atpažįstami keturi ryškiai išreikšti motyvai: akademinės kultūros reinžinerijos; naujosios viešosios vadybos; vadinamojo „studento krepšelio“; nenutrūkstamo ekonominio augimo ir neišvengiamo jo finansinio indėlio.

Labai stiprus reinžinerijos arba visiško praeities atminties ir patyrimo

¹⁸ The Bologna Process in Higher Education in Europe. Key indicators on the social dimension and mobility. Eurostat, 2009, p. 215.

¹⁹ Japonijoje 34 proc. gyventojų yra įgiję aukštąjį išsimokslinimą. Siekiama, kad artimiausioje ateityje gyventojų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, dalis sudarytų bent 40 proc.

ištrynimo, absoliučiai naujos akademinės kultūros kūrimo motyvas. Tačiau moksliniai tyrimai byloja, kad nauja korporacinė kultūra niekada neatsiranda tuščioje vietoje ir netampa „sterili“.²⁰ Deja Lietuva priklauso toms šalims, kuriose yra istorinės prielaidos ir politiniai motyvai *a priori* nevertinti veiklos tęstinumo. Lietuvos aukštojo mokslo organizacijų atveju reinžinerijos pastangos pažadina iš dalies neadekvačią jų reakciją į naujas autonomijos apibrėžtis. Visiškas aukštojo mokslo institucijų suvalstybinimas – dar netolima praeitis, todėl akademinė bendruomenė labai jautriai reaguoja į bet koki pasiūlymą (tik) aptarti aukštojo mokslo autonomijos klausimus ir mano autonomiją esant savaime suprantama.

Universitetų ir mokslo institutų valdymo problemos reformoje aktualizuotos taip, jog galima patikėti, kad „vadyba išgelbės pasaulį“. Žmonių, finansiniai ir materialiniai ištekliai nublinksta naujosios viešosios vadybos fone. Naujoji vadyba tobulai veikiančias organizacijas sieja su rinkos principais ir remiasi įsitikinimu, kad demokratinis atstovaujamas valdymas yra ribotas. Tad visiškai neatsitiktinai Lietuvos aukštojo mokslo reformavimas siejamas su mokslo ir studijų institucijų vidinių atstovaujamųjų struktūrų vaidmens apribojimu ir su išorinių valdymo struktūrų ir rektoriaus vienasmenio valdymo stiprinimu. Ignoruojamas Austrijos, Suomijos, Vokietijos ir kitų šalių patyrimas, kur universitetų tarybų perdėm sureikšmintą veikla nepasiteisino, universitetų tarybų kokybė blogėja.²¹

Iš naujosios vadybos pozicijų numatyta ir „studento krepšelio“ reguliuojančioji paskirtis: laisvas studentų judėjimas turi nustatyti „nereikalingas“ studijų programas, net atskirus universitetus. Kitų „studento krepšelio“ šalių patyrimas byloja tai, kad tokiu atveju „nereikalingomis“ tampa atskiros profesijos. Tik radikaliai mąstant galima tikėtis, kad studentai optimizuos universitetų tinklą Lietuvoje. Tai visiškai nesiderina su dviem mokslo ir studijų plėtros atributais: mokslingumu ir studentų akademinio judumo. „Studento krepšelių“ skaičius atspindi ne universiteto mokslinį pajėgumą, o tik jo atžvilgiu vienaip ar kitaip sukonstruotą viešąją nuomonę. „Studento krepšelio“ paskirstymas į studijų programų grupes, juolab jo garantavimas „iki gyvos galvos“, riboja ne tik studijų prieinamumą, bet ir studentų galimybes keisti studijų programas.

„Studento krepšelio“ principas tenkina atskirus individualius interesus, bet netenkina viešųjų interesų. Nyderlandų – turtingos šalies – patirtis byloja tai, kad paskolos sumažina aukštojo mokslo prieinamumą tiems, kas renkasi ne „pragmatiškąsias“ studijas: menus, kalbas, švietimą ir pan., o studentai iš mažas pajamas turinčių šeimų praktiškai nesikreipia į bankus, pasirenka papildomą darbinę veiklą ir taip gerokai sumažina savo studijų pasiekimus. Tą patį daro tokioje pačioje situacijoje atsidūrusi ir dabartinė Lietuvos studentija.

²⁰ Kouloupoulos T. M., Frappaolo C. Knowledge Management. Capstone Publishing Ltd, 1999; Pollitt Ch., Bouckaert G. Viešojo valdymo reforma. Lyginamoji analizė. Vilnius: Algarvė, 2003.

²¹ Das Leitbild Demokratische und Soziale Hochschule. Vorschlag für die Hochschule der Zukunft. Hans Böckler Stiftung. Düsseldorf: Setzkasten GmbH, 2010; Duderstadt J. A University for the 21st Century. An Arbor, Michigan: The University of Michigan Press, 2000.

Kuo efektyvesni universitetų reformavimo ekonominiai rodikliai, tuo problemiškesni socialiniai padariniai. Tapdami rinkos dalyviais universitetai praranda socialinės sanglaudos priemonės statusą. Studijų ekonominio naudingumo reikalavimas, žinoma, kuria finansinį geresnės studijų kokybės pamatą, bet tokiu atveju universitetai netenka „socialumo“ ir aukštojo mokslo prieinamumo problema tampa labiau aktuali. Universitetų biudžeto griežtėjančio taupymo sąlygomis minimos problemos pavadinamos „neesminėmis“.

Aukštojo mokslo kokybės didinimo modelis itin prieštaringas: mažiau studentų ir mažiau mokslo ir studijų institucijų neva reiškia, kad daugiau lėšų skiriama vienam studentui ir vienam mokslininkui. Ar to jau pakanka reformos sėkmei? Tas „mažiau“, peraugantis į „daugiau“, yra, geriausiu atveju, tik tiesmukas aukštojo mokslo „savyje“ kokybės suvokimas. Bet aukštasis mokslas yra galinga visuomenės socialinės struktūros formavimo ir reprodukcijos priemonė. Aukštos plėtotės šalyse universitetai yra ir vidurinėsios klasės „gamyklos“. Aukštasis išsimokslinimas yra tuo ir reikšmingas, kad suteikdamas kvalifikaciją suteikia ir naudojimosi socialinėmis bei ekonominėmis galimybėmis privalumus, todėl yra ta visuomenės sfera, kurioje socialinės grupės kovoja dėl pozicijų ir pranašumo.²² Moderni visuomenė visada pasisakys už aukštojo mokslo prieinamumą. Reforma savotiškai braukia aukštąjį mokslą iš viešųjų gėrybių sąrašo, legitimizuoja socialinės nelygybės reprodukciją ir aštrina vidinio saugumo problemą.

Būtina įvertinti dar vieną aukštojo mokslo reformos kontekstą. Aukštojo mokslo plėtra brangi; konkurencingas mokslas ir studijos – labai brangūs. Aukštojo mokslo reforma rengta orientuojantis į ekonominį augimą. Pastarasis, žinia, tapo problemiškas ne tik Lietuvoje, ir ne tik artimiausioje perspektyvoje. Ekonominė depresija neprognozuojamai išderino reformos finansinio aprūpinimo planus. Gelbsti ES struktūrinė parama, bet lygiagrečiai reikia pradėti mokytis gyventi nuolatinio riboto ekonominio augimo sąlygomis, o Lietuvą matyti sudėtingose ekonominėse pozicijose.

Pakeliui pastebėjime, kad aukštasis mokslas reformuojamas visoje Europoje. Bet mokslinių tyrimų ir studijų plėtros tendencijos Europoje ir Lietuvos realijos gerokai skiriasi (1 lentelė).

²² Bourdieu P., Passeron J.-C., *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage, 2000.

1 lentelė. Aukštojo mokslo plėtros vyraujančios tendencijos Europoje ir Lietuvos realijos

Europinės tendencijos*	Lietuvos realijos
1. Mokslinių tyrimų prioritetų nustatymas	Mokslinių tyrimų prioritetai per daug bendri, niekaip neapibūdinantys Lietuvos vietos ir vaidmens šiame darbo pasidalijime (kooperacijoje)
2. Mokslo finansavimo ir jo šaltinių įvairovės didinimas	Mokslo finansavimo ir jo šaltinių įvairovės didinimas nevyksta. Verslas negali tapti mokslo finansavimo tikru šaltiniu, kadangi Lietuvoje mokslinius tyrimus vykdo tik viena iš penkių įmonių. Suomijoje, Italijoje ar Nyderlanduose tokių įmonių yra 70–75 proc.
3. Mokslininkų rengimo mastų didinimas	Mokslininkų rengimo mastas nedidėja. Valstybės finansuojamų doktorantūros studijų vietų skaičius 2010 m. sudaro 60 proc. 2009 m. lygio. Tai prieštarauja ES paramos aukštųjų technologijų įmonėms įdarbinant mokslininkus nuostatoms. ES 27 šalyse milijonui gyventojų vidutiniškai tenka 6500, o Lietuvoje – 4000 tyrėjų. Taigi menkėja ne tik mokslininkų ir kitų tyrėjų rengimo mastas, bet tolsta ir mokslo bei verslo realaus bendradarbiavimo perspektyva
4. Kompetencijos centrų kūrimas	Kompetencijų centrai pradėti kurti be mokslininkų rengimo masto padidinimo ir mokslinių prioritetų tikslinimo. Mokslo, studijų ir verslo integruotų slėnių atviroji prieiga bus tikra problema, kadangi siekiančiųjų pasinaudoti moderniausia mokslinių tyrimų infrastruktūra nebus per daug: gresia žmonių išteklių stygius
5. Valstybės poveikis, skatinantis aukštojo mokslo sektoriaus plėtrą	Aukštojo mokslo sektorius iš tikrųjų mažinamas. Situaciją bandyta gelbėti perkvalifikuojant aukštesniąsias mokyklas ir tikintis iš jų, pvz., Vokietijos <i>Fachhochschulen</i> efekto. Bet kolegijos Lietuvoje netapo realiomis aukštojo mokslo sistemos dalyvėmis (pirmiausia dėl netoliaregiškos valstybinės mokslininkų rengimo, faktiškai jų deficito politikos). Neaiškų kolegijų statusą Lietuvoje pastebėjo ir užsienio ekspertai**

* Sudaryta pagal: Europos intelektualiojo elito mobilizavimas: sudarant sąlygas universitetams visapusiškai prisidėti prie Lisabonos strategijos. *Europos komisijos komunikatas*. Briuselis, 2005; London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised World. 2007 May 18. London, 2007.

** Edler J., 2007, p. 10.

6. Studijų prieinamumo ir kokybės dermės siekiai	Studijų kokybės siekiama studijų prieinamumo sąskaita. Mažinant valstybės finansuojamų studijų vietų skaičių ir nesukūrus ekonomiškai pagrįstos studijų paskolų sistemos gausi Lietuvos žemesnioji klasė atskiriama nuo aukštojo mokslo finansinėmis priemonėmis
7. Valstybės monopolijos atsisakymas ir privačių universitetų kūrimasis, ribų tarp valstybinių ir privačių universitetų nunykimas	Valstybės monopolijos formaliai atsisakoma, bet lygiaverčiai privatus universitetai realiai nesikuria, esami yra labai maži ir nekonkurencingi
8. Universitetų komercinimas, galimybė gauti bankų kreditus, sutarčių su pramonės korporacijomis sudarymas, komercinių programų kūrimas	Universitetų komercinimas ribojamas (iš esmės nevyksta) nesuteikiant jiems žemės ir nekilnojamojo turto nuosavybės teisės, draudžiant skolintis ir autonomiškai spręsti apie investavimą į mokslinius tyrimus ir studijas. Teliaka komercinės programos, kurios neturtingoje šalyje negali būti prieinamos didžiajai gyventojų daliai
9. Vis mažesnis valstybės kišimasis į mokslo ir studijų institucijų veiklą, aukštojo mokslo sistemos liberalizacija, didesnės autonomijos universitetams suteikimas	Pareiškimai apie „vis mažesnę valstybės kišimąsi į mokslo ir studijų institucijų veiklą, didesnės autonomijos universitetams suteikimą“ tėra deklaracijos. Universitetai net negali patys priimti studentų. Stebime atvirkščiai proporcingą priklausomybę tarp mokslo ir studijų finansavimo ir universitetų autonomijos masto

Dalis nurodytų skirtumų paaiškinami realiais Lietuvos galimybių skirtumais. Nerealų svarstyti apie vakarietišką mokslinių tyrimų ir studijų finansavimą Lietuvoje. Bet negalima racionaliai paaiškinti, kodėl mokslo institutams ir universitetams „didžioji reforma“ nesuteikė teisės savarankiškai investuoti į mokslinius tyrimus ir studijas.

Samprotaujant apie aukštojo mokslo raidos tendencijas Europoje nedera manyti, kad čia viskas vyksta sklandžiai. Ir čia išskiriamas universitetų noras turėti daugiau autonomijos, taip pat reikia stiprinti „žinių trikampio polių (mokslą, studijas ir inovacijas).

Šią analizės dalį užbaikime nelauktų Lietuvos aukštojo mokslo reformavimo rezultatų sąvadu:

- MSĮ nesuderinamumas su kitais įstatymais trukdo universitetams ir mokslo institutams vykdyti pokyčius, būtinus jų ateičiai, išderina jų valdymą;

- universitetų tarybų nariai parenkami gaivališkai;
- universitetinės studijos tapo mažiau prieinamos, išaugo nelygybė dėl aukštojo mokslo prieinamumo;
- išaugo akademinė emigracija;
- „studento krepšelio“ principas naikina atskiras studijų kryptis, vadinasi, ir būsimojus šių kryptių profesionalus;
- mokslo potencialas liko suskaldytas nesustambinus universitetų, o valstybinių mokslo institutų nepabaigus jungti su universitetais;
- mokslo ir studijų institucijų skaičiaus optimizavimas tapo priemone papildomam finansavimui gauti, bet ne tiesioginiu mokslo ir studijų kokybės gerinimo tikslu;
- mokslo ir studijų institucijos – ekspertinės sistemos – ignoruojamos, kuriamos naujos, dubliuojamos jų funkcijos;
- reforma nesupaprastino ir nepaspartino investavimo į aukštojo mokslo sistemą;
- studentų priėmimo, studijų paskolų ir stipendijų, aukštųjų mokyklų juridinio statuso, valdymo reorganizavimo, aukštųjų mokyklų jungimosi ir kiti su reformos įgyvendinimu susiję klausimai nesuderinti ir kelia sumaištį mokslo ir studijų, taip pat ir valstybės valdymo institucijose, bet blogiausia – sumaištis visuomenėje.

Netikėtų ir nelauktų reformos rezultatų sąvadas toks didelis, kad galima teigti, jog reforma nepasisėkė. Tiesą sakant, žinant jos priešistorę, netenka labai stebėtis; radikali aukštojo mokslo kritika peraugo į tiek pat radikalias jo reformavimo klaidas. Žinoma, kad nepasisėkusios reformos dažniausiai tėra primestos kaitos atvejai. Kaita yra veiksminga, t.y. tampa plėtra, kai parengiama argumentuota ir nuosekli valstybinė politika. Nesubalansuotas reformos priešasčių – tikslų – priemonių – terminų mišinys lėmė jos ribotumą, atskirais atvejais net žalingumą.

2.2. Lietuvos aukštojo mokslo raidos scenarijaus variantas

Po to, kas atsitiko su „didžiąja“ mokslo ir studijų reforma, galimas tik laipsniškas, bet neatidėliotinas kaitos procesas. Griebtasi būtent „visuotinės reformos“, nors jos priežastingumas ir priemonių nuoseklumas nebuvo tinkamai įvertintas, padaryta klaidų, kurias dabar įmanoma pašalinti tik nuosekliomis pastangomis.

Žinomas praėjusio amžiaus akademinis autoritetas Karlas Raimundas Popperis, vadovaudamasis situacinio racionalizmo principu, pagrindė *piecemeal* inžinerijos galimybes: dalinių nuoseklių ir pakopinių pokyčių sampratą priešpriešino utopinei inžinerijai, turinčiai išankstinių tobulą moralinių tikslų ir skatinamai įsitikinimo, kad šis tikslas neišvengiamai pasiekiamas vienu užmoju. „Visuomenės gyvenimas toks sudėtingas, kad labai nedaug žmonių, o gal ir nė vienas, negali įvertinti didelio masto socialinės inžinerijos projekto ir

nuspręsti, ar jis įgyvendinamas praktiškai, ar jį įgyvendinus kas nors iš tikrųjų pagerės...“.²³ Operacionalizuodami šią universaliją „užsimokime“ pasiekti pirmiausia tai, kad Lietuvoje nemažėtų gyventojų, įgijusių aukštąjį universitetinį išsilavinimą, santykinė dalis ir nepasitvirtintų prielaida, jog Lietuva ateityje taps tik bakalauro rengimo šalimi.

Situacija Lietuvos aukštajame moksle gresia nesėkmėmis, o jų pasekmės gali sukelti Lietuvos negrižtamo atsilikimo procesus. Kad taip galiausiai neatsitiktų, prasmingiau projektuoti dalines, nuoseklias, žmonių ir finansiniais ištekliais aprūpintas aukštojo mokslo reformavimo priemones. Tik tokiu atveju galima sužinoti, kaip suderinti, pritaikyti vieną prie kito svarbiausius procesus (valdymą, investicijas, inovacijas, studentų ir dėstytojų judumą, universitetų tinklo optimizavimą ir kt.). Tik tokiu atveju galima pasiekti, kad MSI būtų suderintas su kitais Lietuvos Respublikos įstatymais ir jiems neprieštarautų. Reformos laipsniškumo projektavimas yra prasmingesnis dar ir todėl, kad nutikus atskiroms nesėkmėms, jos lokalizuojamos, o netektis atitaisyti yra ir paprasčiau, ir pigiau. Tokiu atveju vadovaujamasi principu, kad konkrečių problemų išsprendimas yra didesnė dorybė, nei žinojimas, koks yra didžiausias galutinis gėris. Sveikas protas sako, kad pravartu daryti nedidelius žingsnius ir mokytis iš nedidelių klaidų. Tokie žingsniai prasmingi, jeigu jie daromi vientisos ir strategiškai orientuotos aukštojo mokslo politikos nubrėžta kryptimi.

Galimi tokie aukštojo mokslo rezultatyvaus reformavimo, t. y. plėtros (o ne tik kaitos) žingsniai:

- sutarimas dėl aukštojo mokslo plėtros prioritetų politinių ir ekspertinių sistemų lygiu;
- aukštojo mokslo valdymo pertvarkymas;
- stiprių universitetų organizavimas;
- aukštojo mokslo prieinamumo ir kokybės dermės siekis.

2.2.1. Sutarimas dėl aukštojo mokslo plėtros prioritetų politinių ir ekspertinių sistemų lygiu

Nėra paprasta, jei apskritai galima, suderinti ekspertų nuomonę su demokratine politikos formavimo forma; greičiausiai tai yra nuolatinis procesas. Dar sudėtingiau tai padaryti nestabilios demokratijos šalyse, kur vyriausybių kaita dažniausiai lemia kardinalias politikos permainas. Lietuva priklauso pastarosioms.

Mokslo ir studijų institucijos turi „prigimtinę teisę“ spręsti, kokius mokslinius tyrimus ir studijas vykdys. Valstybinė politika šios teisės nepa-
naikina, bet ji išreiškia valstybės taip pat „prigimtinę teisę“ skirti biudžeto asignavimus tik tam tikroms mokslinių tyrimų ir studijų kryptims. Didelę įtaką tam turi visuomenės požiūris į aukštąjį mokslą. Privataus finansavimo atveju

²³ Popperis K. R., *Atviroji visuomenė ir jos priešai*, Vilnius: 1998, p. 165.

akademine bendruomenė taip pat negali užsiiminėti tuo, kas jai pačiai atrodo svarbu. Daugumoje mokslo krypčių nepaprastai išaugo tyrimų finansavimo reikmės, atitinkamai auga ir finansavimo šaltinių įvairovė. Valstybė – jau seniai ne vienintelis mokslo finansavimo šaltinis, nors dažniausiai dar pats didžiausias. Lietuvoje šis šaltinis net ir tolimesnėje ateityje išliks absoliučiai didžiausias. O tai lemia mokslo ir studijų institucijų per didelę priklausomybę nuo valstybės.

Neturime iliuzijų, kad demokratinėje santvarkoje dėl ekspertų nuomonės negali būti diskutuojama. Bet demokratijose galima politinių sprendimų neatsieti nuo ekspertų išvadų ir nesuteikti sprendimų galios neprofesionalams. Demokratinė politika neturi būti autoritetų nepaisymo įkaitė. Ekspertų sprendimai paprastai paklūsta griežtai mokslinei argumentacijai ir yra atskirti nuo interesų konfliktų. O politikai blaškomi tarp siekių rasti iš esmės geriausias būdus spręsti viešąsias problemas ir pripažinimo, jog tokie sprendimai nepasiekiami objektyviai, bet turi būti atrasti remiantis argumentacija, kuri vadovaujasi interesų konfliktu.²⁴

Išdėstėme šias žinomas mintis tam, kad galėtume dar kartą pabrėžti, jog Lietuvos aukštojo mokslo normatyvinė aplinka neturi klostytis nedalyvaujant valdančiųjų politikų eliminuojamoms ekspertinėms sistemoms. Ekspertinių sistemų nedera painioti su ekspertams atsvaros ieškant sukurtomis „ekspertų grupėmis“. Aukštojo mokslo sistema ypatinga, be kita ko, tuo, kad ji pati yra ekspertinė sistema. Tačiau tai nėra pakankamas kontrargumentas tendencijai, kai mokslo, iš dalies ir studijų, raida vis labiau priklauso nuo politikų ir visuomenės – mokesčių mokėtojų – nuo to, ar jie norės mokėti už mokslo atradimus ir studijas. Patys mokslininkai ekspertai turi būti puikūs derybininkai konkuruodami už mokslo finansavimą.²⁵

Sutarimo reikia dėl:

- fundamentinių tyrimų galimybių;
- technologijų lygio;
- humanitarinių ir socialinių mokslų rėmimo;
- studentų srautų atskirose studijų srityse.

Valstybės investicijų į aukštąją mokslą prioritetas, pabrėžtas Bolonijos proceso šalių aukštojo mokslo ministrų susitikime Leuvene (2009 m.)²⁶, Lietuvoje praktiškai neįgyvendintinas. Tai reiškia, kad, kuriantis vieningai Europos mokslo ir studijų erdvei ir žinant mokslinių tyrimų finansavimo galimybes Lietuvoje, neišvengiamai tampame akademinė provincija, kuri nebus pajėgi plėtoti fundamentinius tyrimus, o atskiri Lietuvos mokslininkai dirbs Europos moksliniuose centruose. Nedidelių valstybių potencialas plėtoti „didįjį“ mokslą

²⁴ Albaek E., *Ekspertizė ir viešoji politika: keisti sugulovai*, Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 49–57.

²⁵ Norkus Z., 2006, p. 62.

²⁶ The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade. Communique of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009.

yra ribotas. Valstybinė mokslo politika tokiu atveju tėra atskirų mokslininkų, atskirų mokslo branduolių skatinimas dalyvauti tarptautiniuose mokslinių tyrimų tinkluose. Šie mokslininkai ar mokslo branduoliai turi menkas galimybes tapti mokslinių tyrimų tinklo „mazgais“ arba atitinkamus tyrimus ir mokslo sritis inicijuojančiomis ir koordinuojančiomis struktūromis. Dažniausiai susitelkiama ties nacionalinės kultūros tyrimais. Kad netaptume tik taikomųjų mokslinių tyrimų šalimi, būtina sukurti patrauklias teises, finansines ir ekonomines sąlygas kurtis užsienio fundamentinio mokslo centrams (jų filialams) Lietuvoje.

Viena aukštojo mokslo plėtros prioritetų grupė turi būti iš ES vieningos mokslo ir studijų erdvės sąrašo. Šie prioritetai turi atspindėti Lietuvos plėtros perspektyvas, dirbti Lietuvos ateičiai, o lygiagrečiai – ir naujų žinių eksportui. Antra prioritetų grupė turi būti pritaikyta artimiausiems Lietuvos interesams. Šia prasme Lietuvoje mokslo (ir studijų) orientyras tegali būti vidutinio lygio technologijos. Kelios aukštųjų technologijų nišos (biotechnologijos, IT, lazerių gamyba) nėra lemiančios Lietuvos pramonės artimiausias perspektyvas. Lietuva – mažų ir vidutinių įmonių (sukuriančių per 65 proc. BVP) ir žemųjų technologijų (aukštųjų technologijų sukurti produktai tesudaro 3 proc. eksporto, darbuotojai – 2,5 proc.) šalis. Padėti suvokia ir autoritetingi analitikai, kurdami atitinkamą diskursą:

Neigiamą reikšmę turi tai, kad Lietuvoje vyrauja įsitikinimas, jog žinių ekonomiką kuria tik aukštųjų technologijų pramonės šakos. Aukštosiomis technologijomis grindžiama ekonomika greičiau yra išimtis nei taisyklė. Lietuvos mokslo ir verslo bendradarbiavimas aktyvinant inovacinius procesus turi apimti ne tik aukštųjų technologijų, bet ir tradicines pramonės šakas. Patyrimas rodo, kad nėra žemųjų technologijų pramonės šakų, yra tik žemųjų technologijų įmonės, kurios nesugeba išsivinti inovacijų. Netgi tokiose šalyse kaip Danija vyrauja žemųjų technologijų pramonė. Inovacijų sistema mokslo ir verslo bendradarbiavimą turi perkelti į lygį, kur įtraukiamos tiek žemąsias, tiek aukštąsias technologijas naudojančios įmonės.²⁷

Plati diskusija²⁸ apie humanitarinių ir socialinių mokslų vaidmenį mūsų analizės požiūriu akcentuotina kaip procesas, suformavęs tapatybės aktualizavimo mechanizmą. Tapatybės ir nacionalinio saugumo susiejimas realiu ryšiu bus tuo sėkmingesnis, kuo labiau bus plėtojami humanitariniai ir socialiniai mokslai, taip pat ir atitinkamos universitetinės studijos.

Europos nedidelių valstybių gretoje Lietuva išsiskiria santykinai mažu humanitarinių, gamtos, matematikos ir kompiuterių mokslų bei menų studentų skaičiumi. Sykiu Lietuvoje gana daug socialinių mokslų ir inžinerijos mokslų studentų (Europoje socialinių mokslų studentų santykinai daugiau tik Latvijoje, Kipre, Bulgarijoje ir Turkijoje, inžinerijos mokslų studentų – daugiau tik Suomijoje, Rumunijoje ir Portugalijoje).²⁹ Tokie studentų srautai Lietuvoje, viena vertus, silpnai koreliuoja su Lietuvos tapatybės aktualijomis, antra vertus,

²⁷ Bakanauskas A., Kvedaravičius J. ir kt., 2008, p. 250–251.

²⁸ Žr., pvz.: Samalavičius A., 2010.

²⁹ Eurostat. *Students in tertiary education*, Briuselis, 2006.

prieštarauja vyraujančių vidutinių technologijų poreikiams. Pastangos 2010 m. sumažinti socialinių mokslų valstybės finansuojamų studentų skaičių tėra valstybės finansuojamų vietų skaičiaus apskritai mažinimo rezultatas ir neturi nieko bendra su studentų srautų perskirstymu. O, pavyzdžiui, santykinis studentų skaičius gamtos, matematikos ir kompiuterių mokslų srityje ir toliau neatitinka deklaruojamų atitinkamų sričių plėtotės uždavinių.

2.2.2. Aukštojo mokslo valdymo pertvarka

20 a. paskutiniame dešimtmetyje daugumoje Europos šalių prasidėjo aukštojo mokslo valdymo reformavimo procesas. Kai kuriose šalyse universitetų valdymas įvairuoja, tačiau galima stebėti ir bendras tendencijas.³⁰ Vyksta universitetų autonomizacijos (ir ne tik akademinės), „išvalstybinimo“ ir valdymo liberalizacijos procesai. Beje universitetų autonomizacija nėra savaimė suprantamas dalykas. Neretai pamirštama, kad akademinė autonomija yra prigimtine; bendruomenė, kurios pagrindinė vertybė – tiesa, yra autonomiška *ad hoc* ir šios autonomijos panaikinti negalima, nes žinojimas neatskiriamas nuo jo subjekto. Modernūs universitetai pritaria tokiam susitarimui, pagal kurį jie būtų atsakingi ir atskaitingi visuomenei už savo mokslinių tyrimų ir studijų programas, o valstybė vykdytų strateginę visos aukštojo mokslo sistemos valdymą.³¹

Nyderlandų pavyzdys gerai reprezentuoja žemyninės Europos šalių universitetų valdymo reformavimo pastangas (Nyderlandai sykiu yra ir priešingas pavyzdys – išlieka didelė galimybių įgyti aukštąjį išsimokslinimą nelygybė; plačiai žinoma studentijos reakcija į šią situaciją). Nyderlanduose pirmiausiai reformuoti išorinės ir vidinės universitetų kontrolės institutai. Vidiniu lygiu yra atskirtos priežiūros ir vykdomosios universitetų valdymo funkcijos, atliekamos atitinkamai stebėtojų tarybos ir vykdomojo komiteto, kuriuos sudaro ne tik universitetų atstovai. Išorinę universitetų kontrolę atlieka Nacionalinė švietimo inspekcija ir Akreditacijos komitetas. Šie institutai kontroliuoja studijų kokybę, išteklių panaudojimo efektyvumą ir išsimokslinimo prieinamumo lygybę. Valstybinių piniginių išteklių patekimą į universitetus kontroliuoja Centrinis finansų institutas. „Išvalstybinti“ universitetai gauna pastatų ir įrangos nuosavybės teises, gali paimti kreditus, sprendžia, kiek ir kokiomis sąlygomis samdyti darbuotojus, kiek ir kokių studentų priimti į studijas. „Išvalstybinti“ universitetai patys steigia agentūras-tarpininkus bendriems reikalams tvarkyti, susitarimams su valstybės organais sudaryti. Nyderlandų universitetų valdymas tapo net liberalesnis nei universitetų autonomijos tėvy-

³⁰ Changing Patterns of Governance in Higher Education. Education Policy Analysis. OECD, 2003; Kohler J., Huber J. (eds.). Higher Education Governance between Democratic Culture, Academic Aspirations and Market Forces. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006.

³¹ Europos intelektualiojo elito mobilizavimas: sudarant sąlygas universitetams visapusiškai prisidėti prie Lisabonos strategijos. *Europos Komisijos komunikatas*. Briuselis, 2005.

nėje Didžiojoje Britanijoje, žinant, kad čia po 1992 m. padidėjo aukštojo mokslo sistemos reguliavimo mastas (didesnė atsakomybė už biudžeto išlaidų dalį; daugiau dėmesio studentų skaičiaus, taip pat jų paskirstymo studijų kryptyse reguliavimui; didesnės pastangos kontroliuoti mokslinių tyrimų kryptis).

Lietuvoje aktualios šios aukštojo mokslo valdymo priemonės:

- Švietimo ir mokslo ministerijos, Lietuvos mokslo tarybos, Lietuvos mokslų akademijos, Aukštojo mokslo tarybos kompetencijų perskirstymas ir atribojimas (nedubliavimas); įgaliojimas dirbti su nacionalinės aukštojo mokslo politikos rengimo uždaviniais (mokslinių tyrimų ir studijų prioritetų nustatymas, nacionalinio universitetų tinklo optimizavimas, valstybės biudžeto asignavimų argumentavimas);
- Suteikimas „studento krepšeliui“ tokios konkurencijos rodiklio reikšmės, kuri nepadarytų jo vienintelio ir lemiančio studijų programų likimą. Priešingu atveju demografinių tendencijų ir emigracijos veikiami apskritai liksime be tam tikrų krypties mokslininkų, kurie reikalingi, kaip žinoma, ne tik moksliniams tyrimams ir studijoms vykdyti, bet ir nacionaliniams interesams ir valstybės politikai šiuos interesus įgyvendinant formuoti. Universitetų tinklas optimizuotinas valstybinės politikos priemonėmis;
- Universitetų ir mokslo institutų tarybų pritaikymas akademinėse organizacijų valdymo uždaviniams spręsti ir tarybų narių kompetencijų aprašo parengimas bei skyrimo tvarkos patikslinimas;
- Mokslo ir studijų valdymo struktūros papildymas pačių universitetų ir mokslo institutų sukurtomis agentūromis-tarpininkais. Agentūros-tarpininkai steigiami suteikiant ne „valstybės agento“, kuriam vyriausybė ar ŠMM perduoda dalį savo įgaliojimų, o „universitetų agento“, kuriam universitetai perleidžia dalį savo autonomijos, statusą.

Pasaulyje dabar vyrauja du pagrindiniai universitetų valdymo modeliai. Vienam modeliui būdinga institucinė ir finansinė autonomija, grindžiama ekonominio racionalumo principu, bei glaudus ryšys su veiklos pasauliu, stipri savivalda ir netiesioginė valstybės kontrolė. Antras modelis pasižymi universitetų valdymo hierarchiškumu, stipresniu (dažniausiai tiesioginiu ministerijos) valstybiniu reguliavimu, silpnesniais ryšiais su veiklos pasauliu, didesniais valstybiniais užsakymais. Pirmąjį modelį prasminga vadinti anglosaksiškuoju, antrąjį – europiniu žemyniniu. Amerikietiškoji aukštojo mokslo sistema yra viena iš labiausiai decentralizuotų pasaulyje; iš esmės nėra nacionalinės sistemos. Čia universitetai greičiau patys tarpusavyje konkuruodami koordinuoja savo veiksmus. JAV – vienintelė šalis, kurioje per pastaruosius du tris dešimtmečius neįvyko nors kiek nuoseklesnės valstybės intervencijos į universitetų valdymą. Išskirtinis anglosaksiškojo modelio požymis yra ministerijos funkcijų delegavimas specializuotoms agentūroms tarpininkėms. Didžiojoje Britanijoje universitetus dialoge su valdžia atstovauja kolegialios institucijos, didžiausios iš kurių yra „Didžiosios Britanijos universitetai“ ir „Koledžų asociacija“.

Daug emocijų ir ne mažiau problemų keliantys universitetų rektorių

rinkimai iš tikrųjų nėra principinis klausimas. Rektorius galėtų būti renkamas rinkikų kolegijoje, kurią sudaro universiteto tarybos ir senato nariai. Rektoriaus atšaukimas būtų galimas, jei taip nuspręstų atskirai ir taryba, ir senatas. Apskritai svarbiau yra tai, kad turėtų būti numatyta bendra tarybos ir senato kompetencija svarbiems universitetų gyvenimo klausimams spręsti.

Mokslo ir studijų institucijų valdymas turi būti ir daugiasluoksnis (mokslininkai, dėstytojai, studentai etc.), ir daugiapakopis (taryba, senatas, rektorius), tačiau bet kuriuo atveju vyraujant tam tikrų sričių profesionalams.

2.2.3. Stiprių universitetų organizavimas

EUA Glazgo konferencijoje 2005 m. akcentuota stiprių universitetų svarba kuriant stiprią Europą.³² Stiprių universitetų požymiai: atsakingumas ir atvirumas; nuolatinis mokslo, studijų ir valdymo veiklos tobulinimas; adekvatus finansavimas; autonomija. Bolonijos proceso šalių aukštojo mokslo ministrų susitikime Londone 2007 m. taip pat pabrėžta įvairių, atitinkamai finansuojamų, autonomiškų ir atskaitingų universitetų svarba.³³

Lietuvoje neretai girdime: mums reikalingas „pasaulinio lygio“ universitetas. Bet prasmingiau apsvarstyti daugumai pasaulio šalių žinomą keleto tiesiog „gerų“ universitetų alternatyvą. Šis variantas Lietuvoje numato mokslinių tyrimų specializaciją ir atitinkamą mokslininkų konsolidaciją 5-7 valstybiniuose universitetuose, iš kurių 2-3 būtų 300-500 geriausių pasaulio universitetų klubo nariai. Maža, bet turtinga ir strategiškai koordinuota Danija pasaulio universitetų 500-uke turi penkis universitetus, veik tolygiai išsidėsčiusius kiekvienoje šimtinėje. Vilniaus universitetas jau artimiausiu metu turi galimybes peržengti geriausių pasaulio universitetų klubo slenkstį. Kiti sustambinti Lietuvos universitetai galėtų pretenduoti į pozicijas 1000 geriausių pasaulio universitetų sąrašė. Kol kas Lietuvos universitetai atpažįstami tik pagal *Ranking on the Web* kriterijus. Kritikams, teigiantiems, kad keliami tikslai yra menki, priminsime, jog pasaulyje vyksta universitetų stambinimo, jungimosi procesas, todėl tokie Lietuvos universitetų tikslai neturėtų kelti abejonių. Tai būtų Danijos analogas (be minėtųjų dar keturi Danijos universitetai yra 1000 geriausių pasaulio universitetų sąrašė). Kalbėjimas apie bent vieno Lietuvos universiteto patekimą į pirmąjį pasaulio universitetų 200-uką būtų ties realybės riba; didieji Lietuvos universitetai disponuoja 200–300 mln. Lt konsoliduotais biudžetais. Lietuvoje mokslinių tyrimų ir technologijų plėtros darbams pastaraisiais metais iš viso skiriama 800–900 mln. Lt per metus. Universitetų – pasaulio lyderių – metiniai biudžetai milijardiniai, o atskirais atvejais 2-3 kartus didesni už Lietuvos Respublikos biudžetą. Lietuvai prasmingiau turėti kelis vidutiniškai aukštos klasės universitetus nei visą akademinį potencialą sukaupti dviejuose trijuose

³² Glasgow Declaration. Strong Universities for a Strong Europe. 3 rd EUA Convention, 31 March – 2 April 2005, Glasgow, 2005.

³³ London Communiqué., 2007.

dideliuose³⁴, bet vis tiek negalėsiančiuose konkuruoti dėl lyderystės pasaulyje ir Europoje, universitetuose.

Mokslinių tyrimų potencialą Lietuvoje galima padidinti einant kitu keliu. Kad Lietuvos universitetai būtų atpažįstami pasaulyje, būtina ne tik jungti universitetus, bet ir pratęsti valstybinių mokslo institutų jungimo prie universitetų procesą. Negalima racionaliu pavadinti tebesitęsiančio Lietuvos mokslinio potencialo išskaidymo universitetuose ir mokslo institutuose. Bet valstybinių mokslo institutų toleravimas yra mažesnė mokslo politikos probleminė situacija nei korporacinių mokslo centrų nesikūrimas. Ar tikrai Lietuvos korporacijos neturi galimybių inicijuoti ir finansuoti mokslinius tyrimus? Tikėtina, kad Lietuvos universitetų potencialą sustiprins, mokslo ir verslo ryšius pagerins integruotų mokslo, studijų ir verslo centrų steigimas Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje.

2.2.4. Aukštojo mokslo prieinamumo ir kokybės dermės siekis

Moderniose šalyse universitetinėms studijoms tapus masiniu reiškiniu padidėjo distancija tarp aukštojo mokslo prieinamumo ir kokybės. Pažymėtina, kad kuo kokybiškesnė akademinė organizacija, tuo ji uždaresnė, tuo didesni reikalavimai ir konkursai. Didžiausia problema – kaip suderinti žinių autoritetingumą (ekspertiškumą) ir demokratiškumą (masiškumą), kaip pasiekti, kad žinios tuo pačiu metu išiebtų ir visuomeninius debatus, ir būtų taikomos profesionalų.³⁵ Studijų kokybė kloja profesinių kompetencijų pamatus, studijų prieinamumas – dalijimosi žiniomis ir socialinės sanglaudos pamatus. Siekiant geresnės kokybės neišvengiamai mažinamas prieinamumas, t. y. didėja nelygė. Kokybės reikalavimas gali peržengti tą ribą, už kurios prasideda dalies visuomenės narių atskyrimas ir socialinės nelygybės reproduktivumas.

Geografiškai nedidelei Lietuvai aukštojo mokslo teritorinė koncentracija nėra pats didžiausias rūpestis. Kur kas svarbiau įvertinti, ar atsiskius universitetų teritorinės sklaidos pavyktų tapti didesniais ar mažesniais tam tikrų mokslinių tyrimų ir studijų lyderiais ir, sparčiai nekylant gyvenimo lygiui, garantuoti tolygų socialinę prasmę aukštojo universitetinio mokslo prieinamumą.

Kadangi aukštasis mokslas atlieka svarbų vaidmenį stiprinant socialinę sanglaudą ir mažinant jos netolygumus, studentai visose jų ugdymo aukštosiose mokyklose pakopose turi atspindėti Lietuvos visuomenės teritorinę ir socialinę įvairovę, turi turėti galimybes baigti studijas nepriklausomai nuo jų socialinės ir ekonominės padėties. Tai atitiktų europines tendencijas.³⁶

³⁴ Atskiras atvejis yra Slovėnija, kur iš esmės visas aukštojo mokslo potencialas sutelktas dviejuose universitetuose: Liublianos (60 tūkst. studentų) ir Mariboro (21 tūkst. studentų).

³⁵ Calhoun C., *The University and the Public Good*, *Thesis Eleven*, N. 84. February, 2006. P. 8–9.

³⁶ London Communiqué., 2007; *The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the New Decade*, 2009.

Nedidelės valstybės mokslas ir studijos neišvengiamai „dirbs“ platesnėms nei nacionalinė rinkoms. Lietuvoje, ES narėje, nėra pagrindo nuogaštauti dėl aukštojo mokslo įstaigų absolventų įsidarbinimo kitose ES šalyse. Nuogaštauti reikia dėl to, kad kvalifikuota darbo jėga iš kitų šalių nesirenka Lietuvos. Ribojant studijų prieinamumą vidinės ekonominės rinkos poreikiais rizikuojama apriboti visuomenės intelektualinį potencialą, kuris, kaip žinoma, reikalingas ne tik visuomenės turtų gamyboje, bet ir asmeniniame visuomenės narių gyvenime siekiant didesnės asmens saviraiškos. Studijų prieinamumas neturi būti matuojamas tik ekonominę naudą maksimizuojančiais kriterijais. Vadinasi, studijų kokybės problemų negalima spręsti jų prieinamumo ribojimo sąskaita. Jas būtina spręsti nemažinant aukštojo mokslo standartų (kiek tai įmanoma masinio aukštojo mokslo aplinkoje) ir skatinant studentus jų laikytis.

Apibendrinimas

Dabartinė Lietuvos aukštojo mokslo būklė iki galo netenkina nacionalinio saugumo reikmių. Maža konstatuoti, kad Lietuvos aukštasis mokslas (ne) išplėtotas pagal nedidelės ir nestiprios valstybės galimybes. 2010 m. privalome pasakyti, kad nepatenkinamą Lietuvos aukštojo mokslo būseną lemia prieštaringas MSĮ ir nesklaidžiai vykstanti aukštojo mokslo reforma; mokslas ir studijos nereformuoti laiku ir tinkamai. Dėl to stringa svarbiausio nacionalinio saugumo agento – vidurinėsios klasės – institucionalizacija. Lietuvos plėtos praradimai dėl aukštojo mokslo sistemos reformos neefektyvumo yra pats tikriausias pavojus nacionaliniam saugumui. Sykiu būtina valstybės strategijos lygmeniu apibūdinti aukštąjį mokslą kaip nacionalinį saugumą konstruojantį veiksnį, o mokslinių tyrimų ir aukštųjų technologijų, taip pat universitetinių studijų valstybinė politika turi būti suvokta kaip gerovės, pasitikėjimo ir bendradarbiavimo, stabilumo – šių pagrindinių vidinio saugumo garantų – sąlyga. Tik taip būtų sukurtos ir išorinio saugumo prielaidos, reiškiančios visuomenės ir valstybės pasirengimą išoriniams iššūkiams: ar tai būtų gamtos stichija, ar geopolitinė ar karinė bėda.

Kad Lietuvos mokslo ir studijų plėtrą trikdo vientisos ir nuoseklios valstybinės politikos stoka, nėra principinė atlikto tyrimo išvada. Principinė ji tampa tada, kai priduriame, jog argumentuota, nuosekli ir ilgalaikė valstybinė aukštojo mokslo politika neparengiama ne tik dėl nedidelės ir nestiprios valstybės nacionalinių interesų neapibrėžtumo besiformuojančioje europinėje mokslo ir studijų erdvėje, taip pat dėl globalizacijos sukeliama netikrumo, bet ir dėl atitinkamų kompetencijų stokos, dėl ekspertų nuomonės ignoravimo, taip pat dėl trumpalaikių partinių interesų.

Aukštojo mokslo politikos formali deklaruojamoji dalis (*politics*) ir reali praktinė jos dalis (*policy*) mažai susijusios. Tariama jungtimi tarp dviejų neadekvačiai konstruojamų politikos dalių tapo dažnai besikeičiančių partinių jėgų politinė kontrolė. Rezultatas – kaita be plėtos, o sykiu ir dar vienos gyvenimo

sferos Lietuvoje tapsmas mažiau koordinuota. Radikalios reformos šalininkų projektuotas, bet neįtikėtinas proveržis tapo nuoseklių kritikų prognozuotu akivaizdžiu kapanojimusi. Dabar jau aiškus skirtumas tarp aukštojo mokslo reformos retorikos ir veiksmų. Pastarųjų analizė – tikrai išblaivinantis užsiėmimas. Dalį reformos padarinių – prisiminkime tik akademinę emigraciją ir atskirų kryptčių specialistų rengimo ignoravimą – galima kvalifikuoti kaip stabdančius Lietuvos raidą, iš dalies atsiejančius aukštąjį mokslą nuo nacionalinio saugumo reikmių.

Reformos metai sukūrė naują situaciją Lietuvos aukštajame moksle. Žinoma, ši situacija dar reikalinga išsamios analizės. Verta dėmesio nuostata, anot kurios, dabartinis Lietuvos aukštasis mokslas gali būti plėtojamas nuoseklių laipsniškų reformų būdu ir išlikti viešoji gėrybė.

2011 m. balandis